

SZEMLE

KULTÚRA ÉS SZEMIOTIKA*

1. A viszonylag fiatal szemiotikának jelentős múltja van már. Erről a múlttól való tájékoztatás a szándéka a két szerkesztőnek. Úgy vélik, hogy egy általános tudománytörténeti bevezető helyett hasznosabb, ha „a tájékozódást elősegítő gondolattal” indítják a kötetet (9). Ebből a tájékoztató *Bevezetés*ből sokat megtudunk a magyarországi szemiotikai kutatásokról. Jelentős mozzanatnak tartják az 1974-ben Tihanyban rendezett *Kultúra és szemiotika* témájú nemzetközi konferenciát, amelynek programja a magyarországi szemiotikai kutatások két jellemvonását világította meg. Az egyik az, hogy a szemiotikát társadalomtudománynak tartják, a másik pedig az, hogy interdiszciplináris jellegét nagymértékben biztosítják. Különösen a lélektan, a tömegkommunikáció-elmélet, a rendszerelmélet igyekszik hasznosítani a szemiotika eredményeit.

A kötet négy részből áll. Az elsőben rendszerező jellegű és befejezettségről tanúskodó dolgozatok olvashatók. Ezek főbb témakörei: az általános jelelmélet, jeltipológia, továbbá a költői nyelv, a film, festészet, zene stb. szemiotikai kérdései.

A második rész dolgozatai, ahogy a fejezetcím is jelzi: kutatási beszámolók. A szerkesztők minősítése szerint a beszámolók „úttörő dolgozatok . . . amelyek folytatásához még igen sok részletvizsgálatra van szükség” (10). Tárgykörük változatos: zeneelmélet, etnográfia, kultúraelmélet.

A harmadik rész a tihanyi konferencia tagozati üléseiről készített összegezéseket (nem a jegyzőkönyveket, hanem az utólag készült beszámolókat) foglalja magába. Ezek négy diszciplína témakörébe tartoznak: néprajz, vizuális kultúra, irodalom és nyelv, ismeretelmélet.

A negyedik rész a magyar szemiotikai kutatások bibliográfiáját tartalmazza (amelynek a szóba jöhető ellenérvek ellenére talán mégis hibája a magyar szerzők külföldön megjelent munkáinak az elhagyása;

*Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: Gráfik Imre és Voigt Vilmos

és vannak másfajta hiányok is, például Miklós Pál idevágó munkái nem szerepelnek).

Magát a válogatást általában jónak tarthatjuk még akkor is, ha különben elismerjük, hogy mint minden válogatás, ez is vitatható értékű, hisz tagadhatatlan, hogy a válogató(k) szubjektivitása nem kis mértékben szerepet játszik benne. Különben egy ilyen változatos tartalmú, túlon túl tág tárgyköroket magába foglaló és éppen emiatt jelentős kötet egészének ismertetése érdemben aligha elvégezhető feladat. Célként ennél jóval kevesebbet lehet kitűzni: az ismertetést egyetlen kérdéskörre, az irodalomtudomány és a szemiotika kapcsolatára kell leszűkítenünk.

2. A *Tanulmányok* című részben három dolgozat foglalkozik a szemiotikával összefüggő irodalomtudományi kérdésekkel.

Skwarczyńska Stefania témája a „konkrét költészet”, egy új, avantgarde jellegű és vizuális (grafikai) költészet-típus (pl. a vers egy betűkkel teleírt szárnyú lepke), amely az idő és még inkább a tér kategóriáit hasznosítja, és amely több is, más is, mint a képvers vagy a lettrizmus. A szerző szerint az esztéták, a művészetfilozófusok és a kulturológusok (a szerző, illetőleg a fordító műszava) nagy érdeklődést tanúsítanak iránta, az irodalomtudomány képviselői viszont elzárkóznak tanulmányozásától, mert – mint állítja –, „kiérleletlen kísérlet”-nek tartják (434). Úgy véli azonban, hogy a „konkrét költészet” tanulmányozása, a vele való elméleti foglalkozás irodalomtudományi feladat: lehetőség és szükségesség is. Hogy miért az (és hogy minek a félreértéséből fakad az irodalmárok tartózkodása), azt szemiotikai alapon próbálja megmagyarázni. Ehhez a végső forrás az egyes művészeti ágak és az irodalom „jelei” közötti analógia. Az újat jelentő „konkrét költészet” alapja a művészetek szintézisének régi, több mint egy évszázados gondolata. De itt most nem arról van szó, mint korábban, hogy a költő „szavak segítségével vigye be a költészetbe más művészeti ágak tulajdonságait” (137), hanem többről: a nyelv anyaga mellett és nem a szavak közvetítésével a képzőművészetek anyagát (pl. a papírlap mellett a kőlapot) és technikáját vonja be a költészetbe. Vagyis a „konkrét költészet” tanulmányozását magáénak vall(hat)ó poétika nemcsak nyelvi jelekkel, hanem más jelekkel, nemcsak a nyelvtudományi értelemben vett nyelvvel, hanem annak körén kívül eső (képzőművészeti) nyelvekkel is foglalkozhat és kell hogy foglalkozzon.

Péter Mihály egy kevésbé számon tartott Puskin-vers (*Feleségemhez*) elemzésének ürügyén a költői nyelv szemantikájáról ír. A kiindulópontja Lotman alapján az, hogy a művészi szöveg szemantikai elemekből épül fel és ebből következően a szöveg jelként fogható fel (a szöveg fogalma azonos a jel fogalmával), „egy sajátos tartalom egyedülálló, *ad*

hoc megkonstruált jeleként jön létre”, és mégis megvan „többféle olvasatának elvi lehetősége” (152). Így függ össze egy vers (a szemiotika egy ágaként felfogható) szemantikája az ugyancsak szemiotikai meg-
alapozású értelmezési lehetőséggel.

Szegedy-Maszák Mihály *Kemény Zsigmond regényeinek idő és tér kategóriáit vizsgálja*. Abból indul ki, hogy a regény összetett jelrendszer, benne a tér- és az időszerkezet a többivel konvenciórendszert alkot, és olvasásának, megértésének is megvan a sok tényezőtől függő szabályrendszere. Szemiotikai elméleti alapvetéséből és vizsgálataiból levont legfontosabb idevágó következtetése az, hogy Kemény „konvenciórendszere meglehetősen egyedülálló a magyar irodalomban”, ami regényeinek befogadását nagymértékben nehezíti (164).

A kutatási beszámolók közül többnek is van irodalomtudományi vonatkozása. Halász László a műalkotások „változtatásával” kapcsolatos értékelés-vizsgálatokról szólva a többszörös konnotációkból és a műalkotásnak mint jelek halmazának a felfogásából fakadó nehézségekkel foglalkozik. É. Kiss Katalin a műfordítás szemiotikai problémáit érinti a Shakespeare-sonettek magyar fordításai alapján. A műfordítás igazi nehézségét abban látja, hogy a jelek „a valóságem más-más tulajdonságait hangsúlyozzák” (319), a műfordítónak a jelek tartalmának sokféle külső és belső kapcsolatát kell megtalálnia és egy másik nyelvre átültetnie, ahol ugyanazon kapcsolatok megfelelőit kell felfednie. Bohuslav Beneš a szóbeli és irodalmi elbeszélések szemiotikai rendszerbeli helyét próbálja megvilágítani. Az össznépi kultúrához tartozónak véli és végső fokon abban „az alapvető szemiotikai sorban” helyezi el, amelyet így nevez meg: „valóság – tradíció – (a valóság) konkrét ábrázolása” (324).

Végül az irodalomszemiotikai szekció üléseiről szóló beszámolókból a főbb vitatémákat ismerhetjük meg: a műalkotás mint szuperjel, a peirce-i triadikus és a saussure-i diadikus felfogás, az ikonitás mint központi fogalom és az ikonitás viszonya a szimbólumhoz, az irodalmi szövegek vizsgálata (ebben a nyelvészeti és az általános szövegelméleti alapok önmagukban nem elégségesek), az elbeszélés mint a mélyszerkezet parafrázisa (ezzel összefüggően: a szereplők a mélyszerkezetben „individuum-változók”), a műalkotás egészének mint jelnek és a szöveg-
egész jelentésének a viszonya.

3. A tanulmánykötet – szándéka szerint is – tájékoztató a szemiotikai nézetekről és kutatásokról és ezen belül az ismertetés témájául kiválasztott irodalomszemiotikáról is. Így a fentebb felvázoltak és egyáltalán a kötetbe foglalt valamennyi tanulmány, a kultúra és szemiotika nagy problémaköre a kérdések továbbgondolására készített. Természetesen elsősorban nem arra, hogy azt keressük és hibáztassuk, ami nincs

vagy alig van, és jó lenne, ha szerepelne, ha vele is foglalkoznának (pl. a következő jelenségekre vonatkozó vizsgálatok: az irodalomkritika mint szemiotikai rendszer, mint másodlagos nyelv, metanyelv vagy a francia szemiotikusoknál divatos „írás” (écriture) és az olvasás, értelmezés szemiotikai dimenziói vagy filmtechnikai analógiák az irodalmi művek szerkezetében, kompozíciójában vagy a stílus mint konnotáció stb.). Meditálni azonban nem elsősorban ezeken kell, hanem az irodalom-szemiotika produktivitásán és távlatán.

A tanulmánykötet és sok más ehhez hasonló kiadvány alapján nem nehéz megállapítani, hogy az eddigi vizsgálatok kétségkívül hasznosak, hogy a szemiotika az irodalomtudományban is termékenyítően hatott. Az irodalmi jelenségekkel, mindenekelőtt az irodalmi művel analóg felépítést mutató sajátos rendszereknek, elsősorban a nyelvek mint jelnek a tanulmányozása kedvezően hatott az irodalomtudományi kutatásokra is. Ennek következtében többet tudunk alapvető fogalmakról (pl. az irodalmi műről és jelentéséről, belső és külső viszonyainak egységéről), és ezeket szélesebb összefüggésrendszerben helyezhetjük el, mint korábban. És sokat javult a műelemzés technikája nemcsak a hagyományos eljárásokhoz, hanem az ugyancsak újnak számító strukturalista szempontokhoz, azok egyoldalúságához (a zárt rendszerről szóló felfogáshoz) viszonyítva is. Továbbá ugyancsak a múlthoz viszonyítva állíthatjuk, hogy jobb lehetőség teremtődött az irodalomnak más (szemiotikai rendszert képviselő) művészetekkel összekapcsolt vizsgálata, hogy ennek eredményeképpen egy összehasonlító művészettudományt alakítottak ki. Érdeme az is, hogy fokozta a kutatási igényességet azzal, hogy megkívánja az irodalmi jel és jelölés összes vonásainak és valamennyi összefüggésüknek a vizsgálatát. Az ezutáni tennivalók egy része éppen abból fakad, hogy pótolni, kiegészíteni, kiteljesíteni kell a vizsgálatok körét: a jelként felfogott mű egy-egy vonása helyett valamennyit kutatni kell.

Ez utóbbi és minden más ehhez hasonló igény mind az irodalmárt, mind pedig a – jelzett ok miatt univerzális – szemiotikust a jelenlegi fejlődési szakaszban más, ugyancsak átfogó (keresztmetszet) tudományok felé közelíti. Jelenleg az interdiszciplináris szövegnyelvészet a maga sokféle elméletével játszik erőteljes integráló szerepet. S hogy az irodalom-szemiotika és egyáltalán az irodalomtudomány idekötődhetik, annak nemcsak az az oka, hogy a kultúra termékei szövegek és ezen belül az irodalmi mű szintén szöveg, hanem az is, hogy nagyon sok új szövegelmélet szemiotikai megalapozású, így a szemiotika szövegnyelvészetként megújított, megerősített produktivitással szolgálhatja az irodalomtudomány ügyét. Gondoljunk például a francia szemiotikusok narratív szövegelméleteire vagy S. J. Schmidt szövegsemantikai iro-

dalomelméletére (*Text und Bedeutung*. – Sprachphilosophische Prolegomena zu einer textsemantischen Literaturwissenschaft 1970). Végül a szövegnyelvészet erősíti az irodalomszemiotikának a kommunikációelmélettel már kialakult kapcsolatát, emiatt a „szöveghez” kötődő integrálódási folyamatnak a kommunikációelmélet is része.

A fentebb ismertetett dolgozatok is ilyen irányban mélyíthetők el: (1) a „konkrét költészet” mint egy sajátos szövegezési mód is tanulmányozandó, amelynek „tudományos poétikájába” egy vizuális szövegelmélet és egy sajátos befogadáselmélet is beletartozik, (2) a költői mű szemantikája a szövegegész jelentésével függ össze, egységességét és többféle értelmezési lehetőségét a szövegpszemantika és szövegpragmatika egyaránt biztosítja, (3) az idő és a tér szövegfogalom (a szövegidő lehetőségeit különben is Szegedy-Maszák jól kiaknázza).

Ennyiből is látható, hogy az irodalomszemiotika továbbfejleszthető és a nagyobb produktívitás (elsősorban az irodalmi mű jobb megközelítésének érdekében) tovább is fejlesztendő. Jelenleg leginkább a szemiotika és a szövegnyelvészet „társulása” látszik a leghasznosabbnak. Ez a tágabb keret a kultúra jelrendszerein belül esik. Különben az integrálódás lehetőségeit végül is a jelszerűség biztosítja. Ilyen alapon az irodalomtudomány mind az elméletalkotás, mind pedig a tényleges, konkrét kutatások területén egyre jobban ki tudja majd elégíteni az általános tudományelmélet igényeit.

Az ismertetett kötet a múlttól, az addigi kutatásokról tájékoztat elsősorban. De jelentőségét fokozza, hogy szemlélete, elvei alapján a távlatra is kitekinthetünk. (Akadémiai Kiadó, 1981.)

SZABÓ ZOLTÁN

A JELENTÉSEK SZÜLETÉSE

JÓZSA PÉTER – JACQUES LEENHARDT:
KÉT FŐVÁROS – KÉT REGÉNY – KÉT ÉRTEKVLÁG

A művészetfilozófia mindig is számolt azzal, hogy az alkotó, az előadó közönsége műveltségéhez és érdeklődéséhez szabja műve szándékát, hangvételét, nyelvét, témáját, hozzá igazolva választja meg műfaját. Nemcsak azért, hogy sikert arasson, hanem hogy egyáltalán értő fülekre találjon. A művészetértés másik előfeltételére, a befogadó viselkedésre mindaddig nem fordítottak különösebb figyelmet, amíg a befogadásesztétika, majd a recepciótörténetként újraértelmezett irodalom-